

Доц.д-р Јованка Денкова
Доц.д-р Махмут Челик
Филолошки факултет
Универзитет „Гоце Делчев“
Штип, Р. Македонија

МИТОЛОШКИ ЕЛЕМЕНТИ У МАКЕДОНСКОЈ НАУЧНО-ФАНТАСИЧНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ

У овом раду осврћемо се на присуство митолошких елемената у македонској савременој научној-фантастичној књижевности за децу и младе. На првом месту, овде су: когнитивни елемент, брига за колективну судбину племена или заједнице, онда „технички утилитаризам“, или средства којима се користи јунак да би се олакшао његов подухват, вештине које Земљане стицају од ванземљана (телепатија, левитација, невидљивост), затим тема о цикличном уништавању и обнављању Космоса, аспект иницијације, страх од машине, сусрет са примитивнијим цивилизацијама, жеља за победу старости и смрти, итд.

Кључне речи: митологија, научна фантастика, јунак, ванземљани.

Научната фантастика како жанр се раѓа низ спојување на повеќе книжевни облици и тематски определувања - на утопијата, имагинарните патувања, филозофско-алегоричните раскази, научно-популарните текстови, но и од оние дела на фантастиката каде што науката или научникот биле поврзани со појавата на необичното и (привидно) необјаснивото (Урошевиќ, 1988: 253). Во контекст на претходно изнесеното, ќе се елаборираат овие елементи и ќе се покаже испреплетеноста на научната фантастика со митот. Зборувајќи за поврзаноста на научната фантастика со митологијата, Анри Гуго во студијата „Демони и чудесности на научната фантастика“ смета дека смислата на сите оддалечувања од Земјата и на вселенските патешествија во романите на овој жанр е во темата на оддалечувањето од родителскиот дом, во упатувањето кон тајната што ја крие секое митско барање - кон иницијацијата (Урошевиќ, 1988: 131).

Зборувајќи за поврзаноста на сказната и митот, како корени на научната фантастика, Људмила Стојанова истакнува дека митот и научната фантастика имаат мноштво заеднички елементи, првенствено на космогониски план. Таа го истакнува и сознајниот елемент кој се содржи во нив, а наоѓа израз во социјално-психолошката функција - за нивната ориентираност кон задоволување на некаква внатрешна потреба на свеста со фантастични структури и поетски хипотези да ги надополнува научно неразјаснетите природни феномени. Другата сличност е и во тоа што за митот е типична грижата за колективната судбина на племето - на пример, добивањето на огнот, или основање на една племенска заедница и нејзиниот опстанок во борбата со непријателот. Социјалната ширина на проблематиката, третирана во научната фантастика секогаш ја надминува судбината на еднката и се однесува на човештвото како целина: агресивната туѓа цивилизација, бездушниот вештачки ум кој се оттргнал од човековата контрола, или сеопштата атомска војна, го загрозуваат понатамошниот живот на планетата; техничкиот напредок кој станува

цел за себе ја руши поетската хармонија меѓу човекот и природата, го отуѓува од неа; научното откритие кое дошло во погрешни раце се заканува да ја прекине социјалната еволуција и да ја врати назад целокупната човекова историја... Наоѓајќи израз од слични критични ситуации, аналогно на хероите од митот, јунаците на научната фантастика израснуваат во добротинители на целото човештво (Стојанова, 1989: 60-62). Понатаму, треба да се спомнат и останатите допирни точки меѓу митот, сказната и научната фантастика, како што е човековата амбиција да се надмине себеси, да ги надвлее бариерите на својата физичка и психичка ограниченост во времето и просторот. За хероите на митот и сказната ништо не е невозможно - сам или со помош на боговите, самовилите, добрите духови или волшебниците, со помош на волшебни зборови или разни магии, тој победува страшни чудовишта, станува невидлив, се претвора во други човечки суштества, оживува мртвци... Аналогни се и можностите на јунаците во научната фантастика. Во неа ги наоѓаме скоро сите чудеса на митот и сказната, само што се научно објаснети, легализирани како дело на генијален пронаоѓачки ум, како достигнувања на неизвесна нова наука која е вредна за почит. И во поглед на „техничкиот утилитаризам“ се забележува совпаѓање меѓу овие области: „Богатиот избор на волшебни предмети - волшебни стапчиња и жезла, маѓепсани растенија и води, летечки килими итн. - кои ги олеснуваат подвизите на јунакот во митот и сказната, во научната фантастика е заменет со чудата на блескавата, восхитувачка техника - со космички бродови кои летаат со брзина поголема од брзината на светлината, роботи и машини кои мислат, анабиотски комори и бластери, временски и просторни машини... Понекогаш, живеејќи меѓу странците (во туѓ вселенски брод, на туѓа планета) Земјаните стекнуваат способности кои се непознати на Земјата - телепатија, левитација, невидливост... Вештините со кои се здобиваат Земјаните во туѓиот свет потсетуваат на волшебните вештини на јунакот од оној посебен вид на сказни кои ги нарекуваме „волшебни“. Во тие сказни се зборува како во далечни царства кај разни волшебници, најмладиот син учи како да стане невидлив, да се претвора во разни животни и птици, да зборува на нивниот јазик... Понатаму: „Натчовечката моќ на Вонземјаните во научната фантастика обично не е физичка. Туѓото суштество, дури и кога е многу поголемо од човекот, не дејствува со грубата сила на своите мускули. Ретко ги користи машините и техниката. Тоа е семоќно затоа што поседува психичка сила која човекот сеуште не ја пронашол или не ја развил во себе (Стојанова, 1989: 62).

Влада Урошевиќ предочува „две можни ситуации меѓу митот и научната фантастика: или авторот се вклопува во една фабулативна шема што постои уште во митовите и на тој начин го рекреира митот, покажувајќи ја неговата вечна обновливост, со што се покажува дека светот во основа е непроменлив. Во вториот случај, авторот го зема митот како тема на делото и наоѓа начини преку кои митот го добива своето научно објаснување, односно се додава научна компонента во митот. Тој наведува дека станува збор за сродни, но сепак различни пристапи, бидејќи во првиот случај, кога научно-фантастичното дело користи еден митски модел, станува збор за потчинување на научната фантастика, а во вториот случај кога имаме научно-фантастично дело кое ја објаснува митската основа, се работи за потчинување на митот на рационалниот дух на новите времиња (Урошевиќ, 1988: 125-126).

Од митологијата потекнуваат некои од најчестите теми во научната фантастика. Една од нив е онаа за цикличното уништување и обновување на Космосот. „Убедувањето дека не само вчера, не само денес, туку дури и во најдалечната иднина се повторувале, се повторуваат и ќе се повторуваат исти ситуации произлезени од непроменливиот однос на човекот кон самиот себеси, кон својата заедница и кон универзумот што го опкружува - а тоа убедување стои во основата на секое вклопување во митските облици на чувствувањето и толкувањето на светот - зборува за блискоста на авторите на делата на научната фантастика до една концепција на времето што му е присушта на митот (Урошевиќ, 1988: 126). Во тој контекст, треба да се истакне дека една од најчестите теми е есхатолошката, т.е. онаа за апокалипсата на планетата, и нејзиното повторно ревитализирање и оживување. Различните апокалипси и повторните започнувања на кругот на животот врз опустошената Земја, толкупати обработувани во делата на научната фантастика се само еден од можните примери за сфаќањето на цикличноста на времето.

Во современата македонска литература за деца оваа идеја се варира неколкупати. Во некои од нив, причина за катаклизмата е претераната индустријализација: „Колку повеќе напредуваше индустријата, сè повеќе се загадуваше природната средина и најпосле нејзината рамнотежа сосема се наруши. Изумреа сите животински и растителни видови зашто повеќе немаше услови за опстанок за нив. Земјата се претвори во камен и песок, водените површини пресушија...“ („Планетата Окталз“, стр. 23), во други тоа се космички причини: „И само за кусо време целата планета засекогаш пропадна и исчезна во црната гравитациска бездна која незадржливо продолжи да лета и уништува“ („Ќерката на ѕвездите“, стр.138), во некои - постојаното вооружување кое доведува до атомска војна: „А колку беше убава нашата планета пред атомската војна“ („Омајот на вселената“, стр. 20). Друга причина за уништувањето на една планета и изумирањето на животот на неа, без оглед дали се работи за Земјата или за друга планета, е самиот начин на живот на нејзините жители: „...ќе се зафатиме за свртување на развитокот на нашата цивилизација во друга насока и, ако тоа не го сториме, овој начин на живот ќе ги доведе Јалите во ќорсокак и тие кога-тогаш ќе изумрат“ („Ацела“, стр. 40), потоа, инвазијата на роботите: „Во нивните електронски мозоци навистина беше се случило нешто, што нивните создатели, луѓето не го предвиделе. Но, истовремено, во нив како да се разбудила некаква мрачна, уривачка сила, која ги тераше овие суштества во уништувачки акции“ („Роботград“, стр. 172-173); „Милионгодишната наука и којзнае колкугодишни искуства, совршена техника и семожни сознанија се преточиле во вештачки мислителите кои откако стекнале доволно моќ, успеале да се отргнат од контролата на творците. Тогаш во моќта се родила гордост, во гордоста злоба, а во злобата суровост и роботите веќе сакале сè да биде како што ќе речат и одлучат тие, а тоа било да се уништи сè живо и да се создава киборшки свет според нивни модел“ („Двојната Ева“, стр. 198).

Анри Гуго смета дека темите на научната фантастика, всушност се „подмладени митови“....Понатаму, тој ги поврзува митовите за искачувањето кон небото со космичките летови. Во првите се крие желбата да се дојде до врвното знаење, а во вторите - желбата за истражување на меѓугалактичките простори (Урошевиќ, 1988: 129). Во тие космички бродови, нивните патници често се наоѓаат заспани, во состојба на анабиоза. Во таква

состојба остануваат сè додека не дојдат до програмираната планета, каде треба да го посеат новиот живот. Претходно беше кажано дека од катаклизмите најчесто се спасува една или неколку човечки двојки кои треба да ја продолжат цивилизацијата од која доаѓаат на нова, попогодна планета. Анри Гуго ова го доведува во врска со ковчето на Ное кој ги спасува избраните луѓе и животни на својот ковчег од Потопот. Авторите на делата на научната фантастика го повторуваат со сликата на својот космички брод што лута низ пространствата на вселената, симболот на неопходноста на пренесувањето на зародокот на животната енергија од еден циклус на планетарно постоење во друг (Урошевиќ, 1988:130). Тој нов живот најчесто треба да го сочуваат и посеат избрани луѓе кои се одликуваат со својата убавина, но и интелигенција, како во романот „Ќерката на свездите“ каде Ина и Танар се избраните кои треба да се населат на планетата која има најсоодветни услови за живот. Тие ја нарекуваат планета „Вода“, а всушност се работи за Земјата. По пристигнувањето на Ина таму, читателот дознава дека тоа е планета на која сè уште нема човечки суштества, туку само човеколики мајмуни, на кои Ина им ја менува генетската структура за да се дојде до животот каков што денес го познаваме и на тој начин: „...таа повторно ќе зачекори по зелената планета и ќе може да почне со остварувањето на својата идеја за создавање на вистински рај на Вода, во кој љубовта ќе биде живот, а животот љубов („Ќерката на свездите“, стр. 167).

Уште поапсурдна ситуација среќаваме во романот „Ацела“, каде истоимената хероина пристигнува на планетата Јала, населена со Јали. Дури на крајот на романот, по уништувачката експлозија на Јала и по излегувањето на Земјанинот Трн од анабиозата, се дознава дека Трн и Ацела се патници низ времето, а уништената планета, всушност, била Земјата и дека тие неколкумина се нејзините единствени претставници од различни периоди. Романот завршува со сликата на заминување во правец на „малечката жолта звезда која се врти околу созвездието Херкулес“ – Земјата, за да ја спасат од уништување, бидејќи „ако не стигнеме на време, судбината на Земјата ќе биде жителите да ја претворат во рамна и врела пустина“. Овде се открива суштината и целта на сите скитања на Ацела низ вселената и низ милениумите зашто: „Една Ацела го создала човечкиот род, а другата треба да го избави“ („Ацела“, стр.242).

Анри Гуго посочува и друга тема присутна во научната фантастика која ја потврдува нејзината врска со сферата на митот. Имено, се работи за стравот од машината. Во железните чудовишта кои понекогаш се насочуваат против човекот, тој ги наоѓа одгласите на чудовиштата од дамнешните приказни. Во многубројните глетки од романите на научната фантастика каде што дојденците од Земјата се пробиваат низ темни и влажни џунгли, тој ја наоѓа смислата на сите оддалечувања од Земјата и на вселенските патешествија во темата на оддалечувањето од родителскиот дом и на лутањата низ шумата на опасностите од бајките, во упатувањето кон тајната што ја крие секое митско барање – кон иницијацијата. Токму таква слика е предадена во романот „Големата авантура“ каде двајцата младинци, брат и сестра (Виктор и Олга) скришно заминуваат на планетата Тибор и таму доживуваат низа згоди и незгоди во прашумите на оваа планета: се среќаваат со преисториски животни и племиња, заталкуваат во џунглата, но благодарени на својата досетливост и снаодливост се спасуваат: „На крајот од широката вода, едно семејство диносауруси се влечкаше кон нив. Тоа беа веројатно родителите, со своето бебе, но толку

големо, колку најголемиот слон на Земјата“ (стр.48); „Во полумракот на ноќта виде како нешто големо се тркала кон неа...- Глиптодон...- Предисториска желка!“ (стр.50). Вакви иницијалски слики има и во романите „Арис или прва љубов“ и „Кристална планета“ каде отворено се посочува дека младите генерации на планетата Верна се испраќаат на опустошената Кристална планета каде се подложуваат на вежби за снаоѓање во непријатни и навидум опасни ситуации. Во овие дела човекот морал беспоговорно да излезе какков победник од средбата со другите облици на живот, во широкиот распон од вонземјани, преку вештачката интелигенција што ја создале луѓето, па до нашите дегенерирани предци (Живковиќ, 1983). Ова експлицитно зборува за сродноста на овие два жанра, што е уште една потврда за успешното инкорпорирање на темите од митологијата во делата од научната фантастика.

Зборувајќи за романот „Омајот на вселената“, Јадранка Владова ја истакнува поврзаноста на научната фантастика со митот преку уште една тема присутна во овој роман. Имено, се работи за средбата на Златко и капетанот Озус со попримитивна цивилизација: „Среќни сме што ве научивме како да ја обработувате земјата. Работете вредно, собирајте ги семињата и секој ден насадувајте нови површини и наскоро ќе имате леб, зеленчук и овошје за сите. Животот ќе ви стане подобар“ („Омајот на вселената“, стр.83). Притоа, мотивот на средбата е збогатен со прогласување на дојденците за божества заради нивното ласерско оружје и моќта на технологијата со која доаѓаат на нивната планета. Тие, како претставници на понапредна цивилизација, ќе ги научат жителите на овој примитивен свет да го печат месото, ќе им подарат дел од благородните растенија добиени од планетата Окталз. На тој начин, оваа постапка на сликање на ликовите на Белева личи на некои мотиви од митовите од светските митологии во кои определени богови им подаруваат определени цивилизациски придобивки на луѓето (Владова, 2001:93).

Тоа го потврдува уште една тема која се среќава во некои дела од научната фантастика. Во случајов, тоа е прастарата желба на човекот за победа над староста и смртта, со пронаоѓање на еликсирот за вечна младост и средства за продолжување на животот или негова бесконечност. Во романот „Двојната Ева“, благодарение на науката, Мелите го откриле и начинот за продолжување на животот со многубројни регенерации кои, пак, им се достапни само на одбрани, т.е. само на оние со заслуги за планета и нејзините жители: „Оран дотогаш имаше три регенерации и сакаше уште еднаш да се регенерира...”(стр.106); во „Омајот на вселената“: „Сите живееме исто: шестотини години. ...ние старееме само до триесетта. Потоа шестотини години сме сè исти и според изгледот и според физичките и психичките способности”(стр.20).

Од митологијата потекнуваат некои од најчестите теми во научната фантастика. Сите тие теми се всушност рационализирани митови, затоа што во нивната основа лежи митската приказна, но раскажана на еден поинаков начин. Една од тие теми е онаа за цикличното уништување и обновување на Космосот, која може да се препознае во спасоносниот поход на дедо Ное пред Потопот. По катаклизмичното уништување на планетата, новиот живот, на новоизбраната планета, најчесто треба да го сочуваат и посеат избрани луѓе кои се одликуваат со својата убавина, но и интелигенција, како во романот „Ќерката на ѕвездите“,

каде Ина и Танар се "избраните" кои треба да се населат на планетата на која има најсоодветни услови за живот. И други теми присутни во научната фантастика ја потврдуваат нејзината врска со сферата на митот, како што е стравот од машината (роботот, комјутерот, како на пример во „Роботград“), бидејќи овие продукти на човековиот ум честопати се свртуваат против него и се закануваат да ја уништат човековата цивилизација; заминувањето кон Непознатото како пат кон иницијацијата („Големата авантура“); средбите на патниците – Земјани со попримитивни цивилизации; потоа од митологијата потекнува и прастарата желба на човекот за победа над староста и смртта, со пронаоѓање на еликсирот за вечна младост и средства за продолжување на животот („Двојната Ева“), итн...

Сите овие теми говорат за вечната човекова желба да ги открие тајните на мистичното, непознатото, да навлезе во тајната на настанокот и постоењето на одредени појави во светот и притоа натприродното и ирационалното да преовладаат како единствен начин за експликација на тие појави.

Литература

- Арсовски, Т. (1989). *Арис или прва љубов*. Скопје: Детска радост.
- Арсовски, Т. (1998). *Кристална планета*. Скопје: Детска радост.
- Белева, Л. (1988). *Планетата Октализ*. Скопје: Детска радост.
- Белева, Л. (2001). *О мајот на вселената*. Скопје: Култура.
- Владова, Ј. (2001). *Поговор кон романот „Омајот на вселената“*. Скопје: Култура, стр.93.
- Гуго, А. *Демони и чудесности на научната фантастика*, (според Влада Урошевиќ, *Демони и галаксии*, Македонска книга, Скопје, 1988, стр.129).
- Живковиќ, З. (1983). *Савременици будућности*. Београд: Народна књига.
- Наумовски, Л. (1958). *Големата авантура*. Скопје: Нова Македонија.
- Симјановски, С. (1977). *Ацела*. Скопје: Детска радост.
- Симјановски, С. (1985). *Ќерката на ѕвездите*. Битола: Мисирков.
- Симјановски, С. (1991). *Двојната Ева*. Скопје: Детска радост.
- Стојанова, Љ. (1989). *Бајка и мит - корени научне фантастике*. Српска фантастика, Београд: САНУ, стр.60-62.
- Урошевиќ, В. (1988). *Демони и галаксии*. Скопје: Македонска книга, стр. 125-126.

Jovanka Denkova

Mahmut Celik

Mythological elements in Macedonian science fiction literature for children and youth Summary

This paper reflects the presence of mythological elements in the Macedonian contemporary science-fiction literature for children and youth. In the first place, there is a cognitive element, care for the collective destiny of the tribe or community, then "technical utilitarianism" or means by which the hero uses to facilitate his enterprise, skills that people from Earth concurrence of the aliens (telepathy, levitation, invisibility), then the topic of cyclical destruction and renewal of the Cosmos, aspect of initiation, the fear of the machines, meeting the primitive civilization, the desire to beat the old age and death, and so on.

